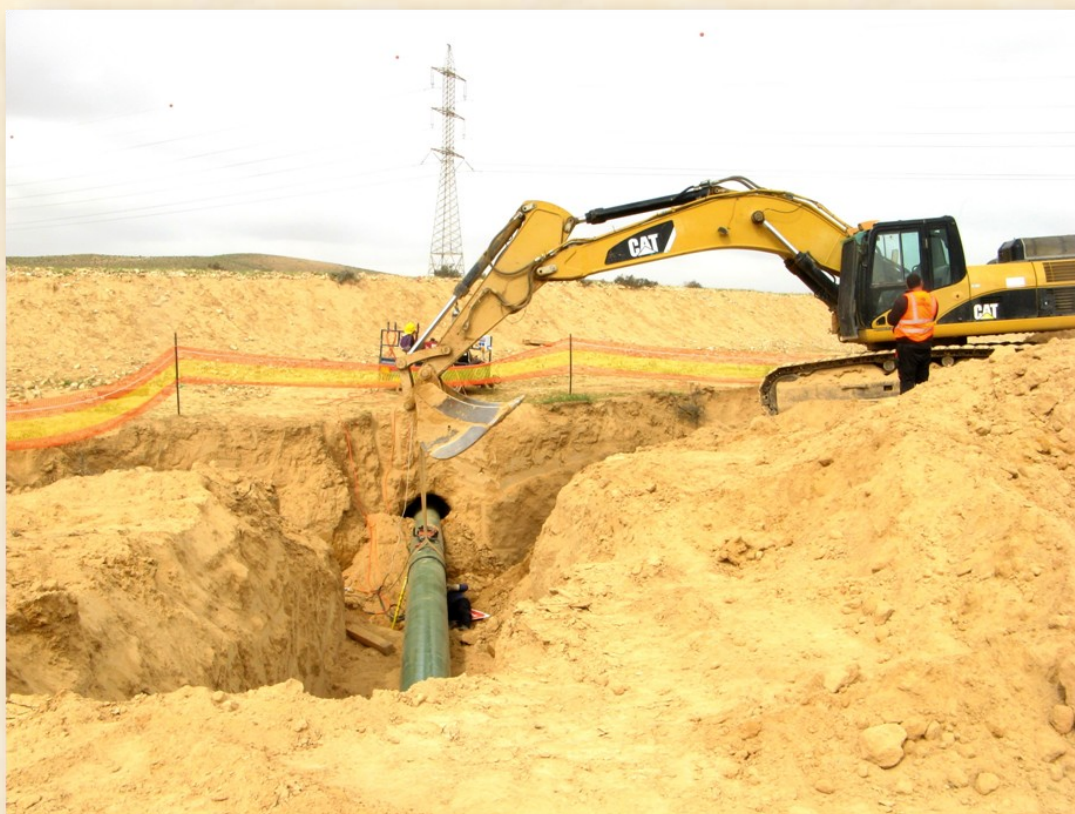

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גליון מס' 12 כ' אדר ב' תשע"ו, 30 במרץ 2016

**נניח שבדרכו של צינור גז מרמת חובב לאשלים
ניצבת לה בגאון סוללת רכבת תורכית..**

- מבקיעים אותה לא?! אלא מה-

דוחקים תחת הסוללה!!

מוא"ז רמת נגב

יישר כוח

לציבור הנאמנים שלום

מימיה הראשונים, מתמודדת המועצה לשימור אתרים, מול הפיתוח המואץ במדינה, כאשר אתרי מורשת רבים עומדים מול סכנת כליה והרס. החל מול הממלכה כולה, רשויות שלטוניות וכלה ברשויות מקומיות, כפריות וכו'.

עם השנים, ככל שהתפתחו וגדלו משימותיה של המועצה לשימור, הצטרפו לגל הנחלת המורשת הבנויה נאמני שימור, חברי העמותה, חברי ועדות ציבוריות למיניהן ושאר חובבי היסטוריה ומתנגדי "פינוי בינוי". קברניטי התכנון והשימור ברשויות החלו לתת יותר ויותר דעת לנושא אתרי המורשת, למן תכנית המתאר ועד להיתרי בנייה.

במחוז דרום, כ-80 ק"מ של שרידי תוואי סוללת הרכבת התורכית, שנשללה מבאר שבע ועד קסיימה (מערבית לניצנה, בסיני), רובה ככולה במועצה אזורית רמת נגב. עם האצת הפיתוח בעקבות בניית מחנות צה"ל והנחת צנרת מכל סוג וסוג, גברה הסכנה לשלמות סוללת הרכבת, במקומות בה חוצה התשתית את הסוללה. לשמחתנו הרבה, נהגה מחלקת התכנון במועצה אזורית רמת נגב במובן מאליו, בנושא השמירה על אוצרות המורשת וביצעה דחיקת צינור הגז, תחת סוללת הרכבת התורכית - ולסוללה שלום...

החלו עבודות השימור בבית הסביל במועצה אזורית שפיר, מתחם הכולל בית באר מוטורית אשר תשוקם בהמשך; פניות רבות מישובי המחוז ממשיכות להגיע, לשימור מבני מורשת לטובת מרכזי מבקרים; נפתחה שנת ה-70 לעליית י"א הנקודות, בכנס השנתי בבארות בנגב (קיבוץ עלומים); בכביש 3 קריית מלאכי-אשקלון, מתבצעות כעת עבודות הרחבה ותשומת הלב לגשר הקשתות המנדטורי מול מרכז שפירא; בחודש פברואר, נחנכה מכינה קדם צבאית בבאר אורה (להזכירכם, מחנה הגדנ"ע באר אורה נהרס ע"י המינהל (רמ"י כיום) ב-2011, במחנה נותרו מספר אתרי מורשת, אשר בעתיד יותאמו למכינה וישומרו; ועדת דרום התארכה בחודש ינואר בקבוצת יבנה באירוח מכל הלב; נחגג חג 70 שנה לקיבוץ עין גדי ולתחילת שימור נאת עין גדי (עין גדי הישנה); בקיבוץ אילות נערך הכנס השנתי לדרכים היסטוריות ובבאר שבע, נפתחה תערוכתו של גואל דרורי לתולדות באר שבע במתחם הקטר (עדיין מוצגת ומומלץ להגיע ולצפות).

- גליון זה, מוקדש לשנת ה-70 לעליית י"א הנקודות בנגב -

- מפגש נאמני המחוז הקרוב - ועדת דרום, יום שני י' ניסן תשע"ו 18 באפריל 2016 קבוץ נחל עוז -

עד כאן לקט פאה ושכחה
חג אביב שמח
יוגב עפר מנהל המחוז

אתר בית הסביל

דבר היו"ר

לנאמני השימור במחוז דרום,

הידד!

מורשת שימור זה לא צחוק.

דברים אלה נכתבים במוצאי חג הפורים ולקראת ההתכנסות השלישית של ועדת דרום לשנת העבודה תשע"ו - 2016. המעבר בין ההתבשמות ובדיחות הדעת שאפיינה אותנו לפני מספר ימים אל הכניסה לתקופת ניקוי וארגון מחדש וביעור חמץ שמלווים את חג האביב הממשמש ובא, מעלים מחשבות אף ביחס לתפקידנו ופעלנו בתחום השימור.

מחוז דרום הוא המחוז הגדול ביותר מבחינה גיאוגרפית במועצה לשימור אתרים ויחד עם זאת מספר הנאמנים והפעילים הרשומים עדיין לא מספיק. ידי הנהלת המחוז עמוסות עבודה ויש קושי רב בניסיון להגיע לכל אתר בעל משמעות היסטורית, על מנת לבחון אותו ביחס לשימורו ועתידו.

בעיה זו יכולה להסתייע בנו, נאמני השימור וחברי הועדה המהווים ומתפקדים כשגרירי המורשת במרחב, "גלאי עשן" ושוחרי העבר למען העתיד. אני קורא לחברינו לפעול במתכונת "חבר מביא חבר" על מנת שנכפיל את כוחנו במרחב העצום. "בניסן נגאלו אבותינו ובניסן עתידין להיגאלי", אם נשלב ידיים וכוחות לקראת מימוש יעדי שימור המורשת בדרום הארץ.

אני מבקש להודות לחברי הועדה ולנאמני השימור במחוז על תרומתם ופעלם בחזית המורשת.

בברכת חג אביב שמח,

תחזקנה ידכם

ד"ר אבי ששון יו"ר ועדת דרום

מאה שנה לארגון השמירה העברי "המגן"

לפני כמאה שנה, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, כאשר התורכים שלטו עדין בארץ ישראל, הוקם "המגן", אשר היה ארגון שמירה עברי שפעל באזור מושבות הדרום. "המגן" הוקם בשנת בקיץ 1915 על רקע התמרמרות של צעירים שלא התקבלו כחברים לארגון "השומר" בשל תנאי קבלה קשים. היוזם להקמה היה יוסף לישנסקי, לאחר שלא התקבל כחבר אף הוא לאותו ארגון.

להלן ציוני דרך בחייו של לישנסקי עד להקמת הארגון:

נולד בשנת 1890 לאיידל וליעקב טוביה באוקראינה שלייד רוסיה. עלה עם אביו לארץ ישראל בשנת 1896. את שנות ילדותו, שבהן הצטיין כתלמיד שקדן ורוכב מעולה, העביר בין השאר בקרב הערבים, כשהוא לומד את מנהגייהם, את שפתם ואת אורחות חייהם. בשנת 1910 נשא לאשה את רבקה ברושקובסקי, בת איכרים מהמושבה בית גן, שנה לאחר נישואיהם נולדה בתם הבכורה ונקרא שמה עברייה, מתוך רצון לטבוע שם עברי חדש בארץ ישראל. אחריה נולד בנם טוביה, על שם אביו של יוסף שנפטר.

הקמת "המגן":

ב' 1915, כאשר יוסף לישנסקי נדחה מארגון 'השומר', עזב את מטולה והקים במושבות הדרום את ארגון 'המגן'. לישנסקי החל לשמור בחוות רוחמה ולאחר מכן, חבריו מ"המגן" קיבלו עליהם את השמירה במושבות: באר טוביה, גדרה ועקרונ.

על השמירה במושבה באר טוביה מספר השומר משה סתוי: "במושבה היו שבעה שומרים, מהם היו ארבעה קבועים: שני רוכבים- יחזקאל קינמן, אחד המובחרים שבשומרים, שסגולותיו רבות נמזגו בו- חכם ואמיץ לב, מסור ובקי בהלכות שמירה ורכיבה והשני- וייסבורד. שומר הגורן היה לרוב יהודה זריז, ואני- שומר כללי של המושבה."

מחוסר כסף היו חברי "המגן" אוכלים כל חודש בביתו של איכר אחר. מעט הכסף שהיו צריכים לקבל בנוסף לארוחות ומקום הלינה הובטח להם מהתבואה החדשה, אך זו בוששה לבוא. בדרך כלל הלכו השומרים יחפים. לזמן שמירה לקחו את הנעליים מהשומר הקודם. היו בעוני רב ופעלו בתנאים קשים. היו בו כעשרים חברים, בניהם מאנשי "השומר" שהתרחקו בשל סיבות שונות.

להלן שמות חברי ה"מגן" קבוצת חברי "השומר" לשעבר: בן ציון משביץ, יחזקאל קינמן, יהודה זריז, שלום וייסבורד, דוקמן, בלינקוב.
קבוצה נוספת משורות הפועלים חברי "פועלי ציון" ו"הפועל הצעיר": שמואל שמואלי, מאיר ברנר, משה סטבסקי-סתוי, משה זולוטקובסקי, לוברני, שטרנבליץ ואחרים.
יוסף לישנסקי ראש הארגון, היה אהוד ונערץ על חבריו, הוא תואר כהרפתקן וכרוכב יוצא מן הכלל. סופר שהערבים כיבדו אותו ופחדו מפניו.
שמואל שמואלי היה לסגנו של לישנסקי.
ארגון "השומר" דרשו להחרים את חברי "המגן", בין ראשי המושבות היו שנטו לקבל את טענות חברי "המגן" אשר הקפידו שלא להתחרות ב"השומר".

פירוק "המגן"

במקביל לפעילותו של לישנסקי ב"המגן" הוא מצטרף גם לארגון ניל"י, ראשי תיבות: "נצח ישראל לא ישקר". רוב חברי "המגן" לא ידעו על פעילותו החדשה.

לאחר שנחשפו פעולות הריגול של ניל"י, ולישנסקי נתפס והוצא להורג על ידי התורכים בתאריך א' בטבת תרע"ח, דצמבר 1917, התפרק ארגון "המגן" שפעל כשנתיים מתוך מסירות והקרבה ומצוקה רבה.

לרגל מאה שנה ל"המגן", יאה וראוי להנציח את פעילותו על ידי הצבת שלט במקומות שהארגון פעל.

ישראל זיסק - משואות יצחק

יוסף לישנסקי

מקורות:

הספרים:

"יוסף לישנסקי. איש ניל"י". מאת: יוסף נדבה.

"מי ומה בשמירה וההתגוננות". מאת: אפרים תלמי.

ותודה ליוסי לישנסקי נכדו של יוסף לישנסקי.

מבצע העלייה על הקרקע' של אחד-עשר יישובים בלילה אחד – שיא, שלא נשבר עד היום! – נודע בכינוי 'יא הנקודות בנגב'. ולא עוד, אלא שאחת מהן הוקמה בידי חברי גרעין "הצופים ב" – אשר ישבו לימים במחנה 'שער הנגב' בגדרה משנתפנה ומטבע הדברים אף ראו בשמו יעד להתיישבותם העתידה; אך ברל כצנלסון, אבי אותו כינוי, נפטר בשלהי 1944 – ולפיכך נושא הקיבוץ את שמו, 'בְּאֲרִי' (כשם אביו של הנביא הושע, אשר הפך בפי חבריו לכינוי החיבה 'בְּאֲרִ'...). בעוד הכינוי המיוחל 'שער-הנגב' זכה אף-הוא לימים במימוש מלוא-משמעותו – משנקבע כשמה, הקולע כל-כך, של המועצה האזורית 'שער-הנגב'!

הגדרת גבולו הצפוני של הנגב – כעולה מפירוש-שמו, נְגוּב, יבש' – קובעת אותו היום על 'סף המדבר': כמות מרבית של 200 מ"מ גשם בממוצע רב-שנתי! וסימנד: בשעתם ישבו עליו שני יישובי-הקבע הדרומיים ביותר, הכפרונים כּוּפְחָה (= 'חבוטה, מוכה', נ"צ 1178/0984, צמ"ז לניר-עקיבא) וכן אל-מַחְרָקָה (= 'השרופה', נ"צ 1131/0972) – בין זְרוּעָה לבין יְכִינִי, אשר על אדמותיו יושב מושב תקומה, מ"יא הנקודות בנגב'. כפרונים אלה הוקמו בפקודת הסולטאן עבד אל-חמיד השני (1879), על 'אדמות הכתר' (= 'גִּפְתְּלִיכִי') – ושמותיהם מלמדים על מאבק אלים בדווים שאוהליהם היו נטויים כאן...

על אופיו של 'סף המדבר' מלמד, משכבר הימים, גם מעשהו של דויד: בעת המירדף אחר העמלקים, אשר פשטו על צֶקֶלֶג, היה עליו להותיר מאחריו בחצותו את נחל הבשור את 'היושב על הכלים' – 200 מתוך 600 אנשיו (שמו"א ל'). בעקבות הגדרה זו יש, לכאורה, להוציא מכלל הכינוי 'יא הנקודות בנגב' את קדמה, גלאון ושובל – כשם שעד היום אין הגדרת 'נגב' חלה, לכאורה, על יישוביה הצפוניים של מועצה אזורית שער-הנגב!

אך לעומת 'נגב' חלה עליהם הגדרת 'דרום' וכן 'דְרוֹמָא' – הוא החבל שמדרום לחברון ובית-גוברין, עליו נאמר: 'הרוצה שיחכים – ידרים, ושיעשיר – יצפין!' (בבא בתרא, דף כ"ה עמ' ב'); שלא לדבר על מרחבי 'דרום – אדום!!!', המשתרעים בו דרומה לנחל שֶקְמָה...

- קְדָמָה -

בפלוגת הקיבוץ המאוחד, שנטלה על עצמה בשעתה את העבודה במפעל חברת האשלג בסדום, התלכד בשעתו גרעין סביב חלום התיישבות בצוּעַר (אָ-צָאפִי) אשר בדרום-מזרחו של ים-המלח – ולפיכך אף נטל לעצמו את השם 'קְדָמָה' (ימזרחיה!). משלא עלה בידי חבריו להגשים את חלומם, נמנו עם 'יא הנקודות' – כשהקיבוץ אשר הקימו בתל-תורמוס, בדמ"ז קֶסְטִינָה (<'קריית-מלאכי'), מוסיף עד עצם היום הזה לשאת את שמו הנוסטאלגי של הגרעין. כך הגשים, אף הוא, את חלום הפריצה אל מעבר לתחום הישן-נושן, 'מראש-פינה עד קסטינה' – שעה ש'שער-הנגב' אך זה נפתח להקמת יישובי 'חומה ומגדל': מושב שדה-ורבורג (17/5/1938) והקיבוצים נגבה (12/7/1939), כפר-מנחם (6/12/1939) וחפץ-חיים (25/4/1944). קשיים חברתיים וכלכליים הביאו להתפרקות הקיבוץ (1962) – ועל מקומו הוקם כפר-הנוער 'קדמה', קהילה חינוכית-טיפולית לנוער במצוקה (1979).

- גְּלָאוֹן -

שמו הסמלי של קיבוץ 'גלאון' נתממש ביולי 1948, שעה שצבא מצרים עם ערביי הכפר הסמוך בדרום-מערב, בֵּית-ג'ֶבְרִין (>בית-גוברין), צרו עליו – אך נהדפו באבידות כבדות; ואף במיבצע 'יואב' (אוקטובר 1948) שימש הקיבוץ בסיס לכיבוש בית-גוברין בידי לוחמי 'גבעתי'.

צינור-המים לנגב

כהכנה למבצע י"א הנקודות ערכה חברת 'מקורות' ליד קיבוץ ניר-עם קידוח מים – והולוכה אותם בשתי זרועות צינור, דרום-מערבית ודרום-מזרחית. לגניבת דעתם של שלטונות המנדאט בעליה על הקרקע של י"א הנקודות במוצאי יום-הכיפורים תש"ז קדמה רכישת חוליות הצינור – אשר בימי מלח"ע השניה שימשו את רשת כיבוי השריפות בלונדון של ימי ה'בליץ' וכך היו לימים, 'חלקם של הבריטים' ביישובו העברי של הנגב... לפיכך, יהיה סדר הדיון ב"א הנקודות' תחילה לאורך זרועו המערבית של 'צינור-המים לנגב' – ולאחר-מכן לאורך זרועו המזרחית!

- בארי -

מקומו הראשון של קיבוץ בארי היה 'נח'אביר', סיכול אותיות 'נח'אריב' (משורש חר"ב) = 'סדקים, שברים' בעגת הבדווים – כינויה של תופעת ה'בַּתְרֹנוֹת' (Badlands), האופיינית לכיסוי הקס של האיזור. זה אף שמו הערבי של נחל פְּרָצִים, באיזור בתרונות חוואר-הלשון שממערב להר-סדום – בעוד בתרונות רוחמה מכונים כהלכה: 'ואדי נח'אריב'...

קיבוץ בארי שימש במלחמת העצמאות גם בסיסה של אחת משתי מחלקות 'חיות הנגב' – יחידת-הסיור הנודעת של חטיבת פלמ"ח-'הנגב', שנועדה לשמור על זרועות צינור-המים – כשחברתה ממוקמת בקיבוץ 'משמר-הנגב'.

יד האנז"ק - יער בארי

בשלהי מלחמת העצמאות עבר קיבוץ בארי אל יישוב-הקבע שלו, בראש גבעת אֶל-מְשֻׁרְפָּה (=התצפית) אשר מדרום-מזרח לנח'אביר – שם הותיר אחריו את 'בית-הביטחון', האופייני לאותה עת! – בצד 'כביש בארי' (דרך 232), הוא 'דרך קו המים' לשעבר, זרועו המערבית של צינור-המים – המוליך מקידוחי 'מקורות' שליד קיבוץ ניר-עם בשתי זרועות, אשר היתוו בשעתן את מפת מיבצע י"א הנקודות'.

* * *

בימי הפילוג בתנועה הקיבוצית פנה אברהם

זֶדְרֵנוּבְּסְקִי, חבר גבעת-השלושה, אל ד' בן-גוריון בבקשה לסייע בהחלטה על שם הקיבוץ החדש, שעמד

הפלג הפורש להקים – כשהוא עצמו מעדיף את השם 'מַגְדֵּל-אֶפֶק' [> 'מַגְדֵּל-יַאֲבָא', לעומת החלטת ועה"ש מיום 12 באפריל 1953: 'עֵינַת' > 'אֶ-נַּזְלָה' ('גבעת-השלושה ג"י)]. בין היתר, הוסיף: 'ביחוד היינו רוצים לקשור את השם עם זכרו של ברל ז"ל, שמתורתו שאבנו כח למאבק ובנין (לצערנו, השם המתאים במקרה זה, "בארי", כבר נמצא בשבי בקיבוץ המאוחד!)'.

וזו לשון תשובתו של ד. בן-גוריון:

ירושלים, ח' בתשרי תשי"ד, 17.9.53

לחבר אברהם זדרנובסקי – שלום וברכה!

השם 'עֵינַת' נראה לי יותר מהשם 'מַגְדֵּל אופק' [הכוונה אל 'מַגְדֵּל אֶפֶק'!], אולם איני מקבל על עצמי האחריות להכריע בדבר. אל תצטערו שאנשי הקה"מ חטפו השם "בארי": לא השם, אלא התורה קובעת, ואילו גם היו דוגלים בתורת ברל, כאשר הם מתפארים (לשוא!) בשמו – הייתי רק שמח על הדבר.

יהי השם אשר יהיה – ברכתי הנאמנה לכם, שתצליחו להמשיך במפעל החלוצי באמונה, כאשר עשיתם

עד היום הזה.

בב"ח, ד. בן-גוריון

- תְּקוּמָה -

מושב בצמ"ע עיירת-העולים **נתיבות**, אשר שמו בא לציין את **תקומת עם ישראל בארצו**. ראשיתו חבורת נוטרים מ'משמר החופים' **בבת-גלים**, שחלמו על הקמת מושב-דייגים (1944). לאחר גלגולים רבים (ביריה, שרונה שבגליל התחתון וכפר-הרא"ה) חברו אליהם מעפילים ממשוחררי מחנה עתלית, וכך נמנו עם "י"א הנקודות", בכוונה תחילה להקים בנגב קיבוץ בשם **'תקומה'** – אותו ביקשו מראש להביא עימם לכאן, באישור 'ועדת שמות היישובים' על-יד הקק"ל. תחילה ישבו ב**סוּמְאָרָה** (בערבית: 'בעלי שיחות-הַלְלִי' – מסורת בדווית, כעין 'מסביב למדורה' בפלמ"ח!), דמ"ז לעיירה **נתיבות**, ולימים – משעברו אל מקומם הנוכחי, על אדמות הכפר **מוֹחְרָקָה** – הגשימו בו את חלומם המקורי והיו למושב.

סמוך לאותו שינוי קלטו קבוצת עולים חדשים, חברי תנועת 'בני-עקיבא' העולמית, שהקימו באותו מקום את **מושב שרשרת - ראשון מושבי-העולים בנגב כתום מלחמת העצמאות**, לאחר הסכם השלום עם מצרים (פברואר 1949). לא לחינם זכו המושבים הסמוכים אליו בדרום, אשר שמותיהם נולדו למראה מרחביה של בקעת באר-שבע ושדות-הדגן המשתרעים בה – **גבעולים, מלילות, שיבולים ומעגלים** – בכינוי **'השרשרות'...**

- כְּפָר-דְּרוֹם -

על מקומם של יישוב-פלשתיים קדום (כעדות 'אנתרופואידים' - ארונות-קבורה דמויי-אדם) וכן **'כפר-דרום'** היהודי, בעקבות כינויו של האיזור בימי המשנה והתלמוד – הוא מצודת הצלבנים **'דְּאָרוֹס'** (**'דָּאָר אָ-רוֹס'**='משכן הנוצרים'), לטעמם של ערביי הסביבה ומכאן לימים אף שם העיירה הסמוכה **דִיר אַל-בַּלַח**='מנזר התמרים' – המלמד גם על נוף רצועת-הדקלים במערב רצועת עזה.

במלחמת-העצמאות צרו על קבוצת **'כפר-דרום'** שכניהם הערבים עם 'האחים המוסלמים' ואף צבא מצרים – אשר ציר פלישתו לארץ עבר בצידה! – ארבעה חודשים רצופים, עד פינויה (8 ביולי 1948).

משוריין-ליווי 'ארוך' בשיירות תש"ח

אריה **יצחקי**, מחבר הספר **'222 הימים'** של כפר-דרום, השווה את עמידת-הגבורה של אנשי 'כפר-דרום' לזו של ה'**פורמנים**' – אנשי 'הרזרבה' מן הגדוד השישי של חטיבת **פלמ"ח-ה'הראל'**, מלווי השיירות לירושלים – וכיון שאף אני נמנתי אז עימם, כנהג משוריין-ליווי, ממלאת אותי לפיכך השוואה זו גאווה רבה...

כשבועיים לאחר מיבצע 'עובדה', משנסתיימה מלחמת העצמאות, הקימו חברי **'כפר-דרום'** את **'בני-דרום'** – יישוב קהילתי בין יבנה לאשדוד. לאחר מלחמת 'ששת הימים' הוקמה על מקומו של **'כפר-דרום'** החרוץ היאחזות נח"ל (1970), ראשונה בשעתה ברצועת עזה – לימים יישוב קהילתי, אשר שב וניטש עם פינוי 'גוש קטיף'. ובעקבות החלטת ועדת-שרים לעניין הסיוע למתיישבים והסדרת התיישבות חלופית (מיום 29/12/2015) על הקמת יישוב חדש- ליד מושב **ניר-עקיבא**, במועצה האזורית מרחבים - אישרה ועדת-השמות הממשלתית קריאת יישוב חדש זה של מפוני 'הגושי' – על אדמות הכפרון **כּוֹפְחָה** לשעבר – בשם **'שְׂבִי-דְרוֹם'**!

- נִירִים -

קיבוץ, שהקימו חברי גרעין 'ניר' על אדמות 'דנקור' – אותן רכש בשעתו שלום דנקור, רב העיר סואץ (עגת הבדווים, 'דנגור', הולידה את הצעת צבי אילן – שראה בה גלגולה של ברכת משה: 'דן גור-אריה', (דברים ל"ג: 22).

באחד במאי 1948, בצל חשש פלישת צבא מצרים, עיטרה את חדר-האוכל כרזה: 'לא הטנק ינצח, אלא האדם!'; ואכן, בהתקפת המצרים ביום הפלישה לארץ-ישראל (15 במאי) נהרס היישוב כולו, אך לא נכבש – ורק הקיר, שעליו נתלתה, נותר עומד! לאחר מלחמת העצמאות העתיק הקיבוץ את מקומו צפונה, אל 'פְּרָם אָבו-סִיתָה' הסמוך לחורבת-מעון – כשחבריו עומדים בתוקף על שמירת שמו הראשון, בניגוד להצעת ועדת-השמות הממשלתית לשאת את השם 'גָּרֵר', וטוענים בלהט: 'אנחנו לא "שֶׁלְפָרִים (=מכוניות-גָּרֵר)!" ואילו על ראשון העולים החדשים מעיראק, עם בני ביתו, נאמר: 'וַיִּסַּע מִשָּׁם אֲבֵרָהָם אֶרְצָה הַנֶּגֶב... וַיָּגֵר בְּגֵר' (בראשית, כ: 1) – כלומר ב'קָרְנָא', כמקובל!

משכבר הימים הינחתי, לפי תומי, כי שמו הערבי הקודם של המקום החדש – 'פְּרָם אָבו-סִיתָה' [= 'כרם אבי-הַשֵּׁשׁ'] – אינו אלא כינויו של בעל אותו כרם, אשר נודע בריבוי בנותיו או באקדח תופי ('בעל שישה כדורים') שחגר על מתניו... אך דן גזית, איש קיבוץ גבולות השכן, האיר את עיני בדבר סיפור המעשה שמאחורי אותו שם: גם הכינויים 'ח'רבת מְעִין (>מְעוֹן) אבו-סית'ה' וכן 'בֵּיר [= 'באר'] אבו-סית'ה' מלמדים על שישה כפרים באיזור נחל תְּרָצָה (>ואדי פְּאָרְעָה), שהתורכים הגלו את יושביהם בשנות הארבעים של המאה הי"ט (במסגרת שורת הגליות פלאחים מאיזור שכס). הגלייה-רבתי זו הביאה אל מערבו של חבל הבשור אוכלוסין חדשים, עימם נמנית גם משפחת אום-ג'רָאר – אשר באר ליד ניר-עוז נושאת את שמה ולימים היו שלמדו ממנו לפי תומם, כי אינו אלא גלגול השם הקדום 'גָּרֵר'...

לדברי דן, דבק בקיבוץ נירים סיפור יוצא-דופן: תוך שנתיים וחצי התיישב שש פעמים!... ומעשה

שהיה – כך היה: תחילה התמקם במצפה גבולות (29.6.46); בליל העליה של י"א הנקודות התחפרו המכוניות בחול כקילומטר מן הגבעה המיועדת, דְּנָגוֹר, ובלחץ הזמן הוחלט להקים בינתיים את הקיבוץ (צריפים וגדר) במקום זה; בראשית 1947 הועבר המחנה בהדרגה אל גבעת דנגור; וכשהושלם – הופיע במאי קולנוע יהודי-אמריקאי נלהב והציע תשלום נכבד עבור פירוקה של ה'נקודה' והקמתה מחדש, לצורך הסרטה 'עליה על הקרקע' אותנטית... וכך היה. בקרב הגבורה נגד צבא מצרים, ביום הפלישה (15.5.48), חרב הקיבוץ לחלוטין; באפריל 1949 עבר 11 ק"מ צפונה, אל משלט צה"ל בח'רבת מְעִין; ורק בסוף אותה

שנה עבר הישוב מערבה לאתרו הנוכחי – כשהמקום נבחר לפי גובה החיטה וכמות הגשם ('התיישבות חסרת מנוח' - בני מיטיב, 'יחדיו', עלון קיבוץ נירים, סיפורי ראשונים, 1998).

על מקומה הראשון של 'דְּנָגוֹר/נירים' יושב היום קיבוץ 'סוּפָה' – וסמוך לו במזרח שומר קיבוץ 'ניר-יצחק' על זכר השם 'נירים' ואף על זכרו של יצחק שדה.

כרזת אחד במאי 1948 בחדר האוכל של הקיבוץ
אחר הקרב

- אורִים -

פינה מיוחדת שמורה בליבי לקיבוץ **אורִים**, כבן המושבה **רעננה**: '**מצפה השרון**', מחנה ההמתנה בתור לעליה על הקרקע אשר בצפון-מערבה, שימש בשעתו (לאחר גרעין ההתיישבות של '**עין-השופט**') גם את זה של '**אורִים**' – וכיון שאמי עמדה אז בראש 'ארגון אימהות עובדות' במושבתנו, היו חברותיו וחבריו מבאי-ביתנו...

בית הביטחון אורִים אחר שימש מטרה צהלית
שוקם ע"י המועצה לשימור אתרים

ב'ליל י"א הנקודות' הוקמה נקודת-ההתיישבות הראשונה של '**אורִים**' באדמות '**אֶלקָרִין**' (<הקרקע/השלוחה הקטנה', '**גְרִין**' בפי הבדווים) – כשניים וחצי ק"מ מדמ"ז לקיבוץ **גבולות** – ולאחר-זמן הועתקה עוד כשלושה ק"מ מזרחה, שם נבנה 'בית-הביטחון' של הקיבוץ. לימים, לאחר שאחדים מחבריו – אשר בעת מלחמת העצמאות נימנו עם '**חיות-הנגב**' (יחידת-הסיור של **חטיבת פלמ"ח-הנגב**), שנועדה לשמור על שתי זרועות **צינור-המים**) – חנו במשטרת-המדבר '**אֶל-עִמְאָרָה**' (<המיבנה', בניגוד למאהלי הבדווים) וראו כי טוב, הוחלט להעביר את קיבוץ **אורִים** אל מקומו הנוכחי – בצד בניין המשטרה לשעבר שעל '**כביש הרעב**'.

- שוֹבֵל -

קיבוץ על מקום יישובם לשעבר של בני **כָּלֵב**, משבט יהודה (דבה"י"א ד: 1) – אשר מקור שמו בבני החוֹרֵי מהר שְׁעִיר, שנתערבו בבני כָּלֵב. לימים נתגלגל ב'**סוֹבֵלָה**', המצוינת ב'מפת מידבא' – וכך הפך בפי הבדווים לח'רבת **אֶזְבָּאֵלָה** [=הזבל'], **עַם בֵּיר-זְבָאֵלָה** [=באר-הזבל'] בצידה. לאחר קום המדינה נשאו את שמו '**ה"שוֹבֵלִים"** – שורה נוספת של '**י"א נקודות**' על '**סף המדבר**', בין **בית-קמה** לבין **תקומה** (בצד כביש 293), רובן ככולן מושבי **עולים חדשים**! אברהם **הַרְצֶפֶלְד**, שעמד בשעתו בראש 'המרכז החקלאי' של הסתדרות העובדים ונהג ללוות כל 'עליה על הקרקע' בניגון חסידי ובריקוד הורה סוער, היה מלא גאווה על מושבי העולים החדשים אשר הוקמו במרחבי הנגב: 'כל יום עצמאות אני יורד לנגב – לראות שם את היישובים החדשים: ממש אפשר להשתגע... ומי שלא משתגע – הוא לא **נורמאלי!!!**'

בית הביטחון שובל

- מְשֻׁמֵר-הַנֶּגֶב -

בית בורוכוב - משמר הנגב

קיבוץ שהוקם בצד **בֵּיר-מְנַצְוֶה** (=ב'אר מנצחת') על-ידי בוגרי '**הנוער הבורוכובי**' ונקרא תחילה '**מצודת בורוכוב**'. במלחמת העצמאות שימש גם '**משמר-הנגב**' בסיסה של **אחת** משתי מחלקות '**חיות-הנגב**' (ראו '**אורים**', לעיל!) – ומכאן אף יצא לימים הכוח, אשר כבש את **באר-שבע**.

- חֲצָרִים -

הקיבוץ נקרא תחילה **הצופים ג'** ואף '**קֶלְטָה**' – שיבוש שמו הערבי של המקום, '**פֶּלְתָה**' (=עירו-מים', כשמו של ואדי פֶּלְת') במדבר-יהודה) – והיה מנותק בראשית מלחמת-העצמאות. מיד לאחר כיבוש הנגב במבצע '**עובדה**' וסיומה של מלחמת העצמאות, מיהר **בן-גוריון** לממש את חלום **הפרחת שממות-הנגב** אשר נשא עימו מאז 1934 – והקים את '**הוועדה לשמות עבריים בנגב**'. אמרו עליו אז: 'כשר-הביטחון, מצא עצמו באפס-מעשה – ולפיכך החליט: "בראשית – שְׁמוֹת!!!", ויקרא במדבר דברים!...'

תוך חמישה חודשים ומשהו קבעה אותה ועדה 561 **שמות חדשים** – שפורסמו ברשימון נספח לשנתון הממשלה תשי"א – ולפיכך רבים בהם השמות, אשר נקבעו על רגל אחת: לשמות הכפרונים 'אל-מִחְרָקָה' ו'פּוֹפְחָה' וכן לזה של יישוב הבדווים 'ח'רבת סְמָאָרָה' הוענק צלצול עברי בהטעמת מלרע – 'מִחְרָקָה', 'פּוֹפְחָה' ו'שְׁמִיר'; בעוד 'קֶלְטָה' זכתה הפעם מידי חברי אותה ועדה בשם המקראי '**חֲצָרִים**' – בעקבות הכתוב 'וְהַעֲוִים, הַיּוֹשְׁבִים בְּחֲצָרִים' (דברים ב': 23), המלמד על ראשית התיישבות-הקבע בצפון-הנגב, בצד מכלאות-צאן.

בית הביטחון חצרים

- נֶבְטִים -

הפירוש המקובל (והשגוי!) 'בפי העם' מייחס את מקור השם '**נֶבְטִים**' ל'**נֶבְטִים**' – אשר אחת מעריהם, **מְמִשִּׁית** (>'מִמְפָּסִים', לימים 'פּוֹרְנוֹב'='פְּרֹנֶב' בפי **הבדווים**), ישבה בשעתה לא-הרחק מכאן בדמ"ז. אך בפועל היה זה שמו של גרעין – רובו מעולי עיראק – שהכשיר עצמו בבית-אשל והקים תחילה ב'**מִדְּסוּס**' (=חבוי בערבית), מהלך שישה ק"מ מזרחה, את קיבוץ '**נֶבְטִים**' – אשר התפרק באפריל 1947 מחוסר תקציב. נראה, כי לא לחינם נקרא שמו '**נבטים**' – בלשון **רבים**! – שכן ידע מכאן ואילך שורה ארוכה של התחדשויות והתפרקויות, אשר 'נבטו' בו לסירוגין: קבוצה מעולי רומניה, שאף היא לא האריכה ימים; קבוצה נוספת מעולי רומניה, אשר הקימה כאן באוגוסט 1947 מושב - ראשון היישובים העבריים, אשר הותקף במלחמת העצמאות (17 בדצמבר 1947) בידי בדווים מקומיים וכפריים מהר-חברון.

הטייס פיני (>פנחס) **בן-פורת**, אשר בא במטוס קל לפנות פצועים מבית-אשל, מיהר לבצע אז את התקיפה הראשונה של חיל-האוויר הישראלי, שזה עתה נולד: הוא העלה על המטוס את מפקד יחידת הפלמ"ח מחטיבת 'הנגב' בבית-אשל, **אלי אביב** (>אליהו שינדרובסקי, המכונה 'ירקונה') – ובעזרת מקלע, הקשור אל המטוס כשקנהו כלפי-מטה וצרורות של רימונים קשורים זה לזה, הנחילו לתוקפים אבדות כבדות... מכאן ואילך חנו לוחמי פלמ"ח גם בנבטים!

עם כיבוש באר-שבע, משהוסר המצור, התפרק המושב. לאחר מלחמת-העצמאות הוקם מחדש על-ידי עולים ממזרח-אירופה, משוחררי צה"ל – אך ניטש, בשל רצונם בחיי-קיבוץ והותיר אחריו את בית-הביטחון, הנשקף היום מכביש באר-שבע-סדום. במקומם באו לכאן חברי גרעין 'אלכסנדר', יוצאי הונגריה, אשר הקימו מצפון למקומו הראשון של 'נבטים' – בצד נחל באר-שבע - מושב באותו שם שנעזב בהדרגה, רובו ככולו...

בית הביטחון הנטוש נבטים

באביב 1954 הובאו לכאן 60 משפחות מעולי קוֹצ'ין, יוצאי האיזור הטרופי שבדמ"ע הודו - אשר יושבו תחילה במושב **עלמה** שבגליל העליון (שנתפנה מיושבי הראשונים, 'הגרים מסן-ניקנדרו'), אך מטבע הדברים לא יכלו לשאת שם את אקלים ההר הקריר. רק 'נבטים' אחרונים אלה הצמיחו כאן מאז מושב יציב של מגדלי פרחים!

'קינוח סעודה' - חצור-אשדוד

בעקבות התפיסה המקובלת עדיין בעת ההיא וקובעת, כאמור לעיל, את '**שער-הנגב**' במושבה **גדרה**, נתווספה ביום המחרת ('י"ב בתשרי תש"ז) עוד 'נקודה' אחת על 'י"א הנקודות בנגב' – היא קיבוץ **חצור-אשדוד**.

גרעין קיבוץ ארצישראלי י"ג' של תנועת 'השומר הצעיר' ישב משכבר הימים ב'**עיין-הקורא**', **מחנה** ההמתנה בצפון-מערבה של **ראשון-לציון**, אשר נשא את כינויה הראשון של המושבה, בעקבות השם הערבי 'עין קרא' [=מעיינות קרירים] - אשר צלצל באוזני הביליונים, הנלהבים מכל קשר אל 'ארץ אבותינו', כשם מקום תשועתו של **שמשון** הצמא בשעתו (שופטים ט"ו: 19). חלק מחברי אותו גרעין כבר הקים תחילה את קיבוץ '**גבולות**' - אחד משלושת '**המצפים בנגב**' (1943) – בעוד האחרים מוסיפים להמתין שם ליעלייה על הקרקע'.

מצפה גבולות בעת הנחת קו המים 1947

כך מיהרו אף-הם למחרת עליית 'י"א הנקודות' כשפניהם 'הנגבה', אל '**רבת אל-בנאי**' [=בְּנַיָה/בְּנֵינָי] – אף שמקומה עדיין בתחום אשר 'מראש-פינה עד קסטינה', אך מדרום למושבה **גדרה** ובתחומי תפיסת 'שער-הנגב', המקובלת באותה עת! – ומכאן שמה הראשון של 'הנקודה הייב בנגב' אשר הקימו שם, '**בְּנַיָה**'. הכפר הסמוך, **יאסור** (מהלך שני ק"מ ומשהו בדמ"ז), נשא בתקופה הביזאנטית את השם '**חצור**' – והוא שנקבע, לפיכך, כשם הקיבוץ החדש. לימים, משהוקמה בין ראש-פינה לתל חצור אף עיירת-העולים '**חצור**', הוסיפה ועדת השמות הממשלתית (15 בספטמבר 1954) על שמה סיומת-אבחנה – '**חצור הגלילית**' – בעוד הקיבוץ החדש נקרא מאז בשם '**חצור-אשדוד**'.

11 נקודות ואלתרמן אחד

בספרו של דן לאור, אלטרמן, 2014, מתווספים פרטים על נסיבות כתיבת השירים שהיללו את 11 הנקודות, קו המים ואת פתיחת קו התחבורה תל אביב – גת.

1. אלטרמן יצא בלויית יוסף אבידר לראות את "פלא 11 הנקודות". הם נסעו לנגב וביקרו בבית אשל-חצרים-נירים-ניר עם ובכפר דרום. בכפר דרום, עם כניסת השבת, הוא ראה נערה עם סינור וצמה יושבת לבד בחדר האוכל החצי חשוך וקוראת ספר. על כך כתב את שירו בגרסה הראשונה – "בשולי הטלגרמות". לימים שינה את שמו של השיר ל - "צריף בנגב". הגרסה המעודכנת פורסמה בטור השביעי, א, עמ' 391 – 392. את הפרטים שאב כותב הביוגרפיה של אלטרמן, לאור, מראיון שקיים עם רמה זוטא-אבידר, אלמנתו של יוסף וכן במכתבה למוסד אלטרמן משנת 2005. וראו על כך בספרו של לאור, אלטרמן, עמ' 318 ואילך.
2. שירו של אלטרמן "תל אביב-גת" היה שיר הלל לקו תחבורה חדש של קואופי "דרום יהודה" בין תל אביב לקיבוץ גת. שירו של אלטרמן על הקו החדש פורסם בדבר ב 14 בספטמבר 1945. הגרסה המעודכנת פורסמה בטור השביעי, א, עמ' 372 – 373. לא נאומים ולא פגישות עם דיפלומטים זרים אלא עשייה בשטח.
3. ב 8 במאי 1947 דיווח עיתן "דבר" על השלמת קטעים "מקו המים" מניר עם ליישובים הסמוכים. אלטרמן התרגש בעקבות הדיווח וכרגיל כתב משהו בזכות האנשים בשטח ועשייתם שהם הם החשובים למדינה שבדרך יותר מנאומים בבריטניה או בארה"ב. היה זה שיר הלל לעובדי "קו המים". גרסה מעודכנת בטור השביעי, א, עמ' 369 - 370. השיר נכתב למחרת הדיווח ב"דבר" - 9 במאי 1947.

ד"ר חנינא פורת

דחיקה אופקית של צנרת

דחיקת צנרת, הינה שיטה להתקנת צנרת תת קרקעית ללא חפירה הפוגעת במונומנטים על פני הקרקע. באמצעות השיטה ניתן להתקין קווי צנרת תת קרקעיים בסוגים שונים של קטרים.

שיטה זו הינה פתרון להנחת צנרת באזורים מיושבים, בחציית כבישים, מסילות רכבת, נחלים וביתר המקומות בהם לא ניתן להתקין צנרת בצורה הקונבנציונלית, כגון אתרי מורשת ...

במסגרת שיטה זו ניתן לבצע קוים ושרוולים עבור כלל היישומים כגון שרוולים לקוי מים, קווי ניקוז, ביוב, גז וכן לבצע יישומים שונים כגון מנהרות תשתית ומעבר להולכי רגל. בעזרת שיטה זו ניתן להתקין צינורות מכל הסוגים כצנרת בטון, מתכת ופלסטיק.

אפרופו בלגיה ו"היהלום המלחמתי שבכתר"

בקונגרס הציוני ב-1905, הציעו יהלומנים יהודים מבלגיה ללמד את יתומי פוגרום "קישנייב" את מקצוע היהלומים בארץ ישראל, בניסיון לשקם את הקהילה שנפגעה בפרעות ברוסיה. ב-1910, התארגנו יזמים מאנטוורפן, רכשו מכונות ליטוש ושלחו אותן לירושלים. לחצים מסחריים ופוליטיים שאינם ברורים לי תקעו את המכונות שנים רבות במחסנים. בשנות השלושים החלה בתל אביב ופתח-תקוה תעשיית היהלומים בארץ ובזכות פועלו של ראש עיריית נתניה עובד בן עמי הפכה נתניה ל"עיר היהלומים".

לוח מכשירים תא טייס מטוס ספיטפייר

בפרוץ מלחמת העולם השנייה התרחשו שני דברים חשובים, מצד האחד שוק היהלומים למותרות נעצר לחלוטין ומצד שני הדרישה ליהלומים לצורכי מלחמה הפך קריטי. מטוסי הקרב שייצרו בעולם בשנות ה-30 וה-40, צופו צירי השעונים ביהלומים למניעת שחיקה. ההולנדים והבלגים היו המדינות המתמחות והספקיות היחידות של יהלומים אלו לבריטים לגרמנים ובכלל. עם הכיבוש הנאצי של הולנד ובלגיה בחודש מאי 1940, אבדו הבריטים "בורג חשוב" במערכה. למזלם של הבריטים הפתרון נמצאה בתעשיית היהלומים ב"קולוניה" - פלשתינה. הבריטים מעבירים חוק בפלשתינה, ומלאימים את תעשיית היהלומים.

רוב בעלי המלטשות בנתניה היו מתומכי הרביזיוניסטים או ציונים כללים, הזרמים הסוציאליסטים משכו ידם מהתחום. כך קרה שהמלטשות בנתניה משכו אליהן אנשי אצ"ל רבים, שם הם קבלו עבודה, מגורים וכלכלה ועין אחת עצומה...

זה מה שאפשר להם ל"היעדר" מהעבודה לפעילות מחתרית - קצת כמו היחסים בין הקיבוצים להכשרות הפלמ"ח... בסיום המלחמה נפסק העניין והפועלים פוטרו, לקח זמן עד ששוק היהלומים התאושש. חלק מהמלטשות עמדו נטושות. בסופו של דבר אנשי אצ"ל שליטשו את "היהלום המלחמתי שבכתר", חפרו מתחת לאחת המלטשות הנטושות את הבונקר שם הוסתרו הסרגינטים והלמו בבריטים.. "ויהלום בכתר!".

עובדים במלטשת שטיין 1942

אבא שלי, משה הלוי איש-הורוביץ היה פועל יהלומים מגיל מאד צעיר. אבי הגיע ארצה כבן זקונים עם הוריו המבוגרים, בשנת 1937. הוא היה בן 12-13. ילד דתי, בן של רב. החיים בפלשתינה המנדטורית היוו אתגר כלכלי לא פשוט ואבי יצא לעבוד בגיל צעיר, לסייע בכלכלת הבית. בגיל צעיר מאד הפך לפועל, לוטש במלטשות יהלומים. עבד גם בנתניה ועשה המון כסף, כבחור צעיר. זוכרת אותו חוזר מהמלטשה ברחוב מזא"ה בת"א, טרוט עיניים, ידיים שחורות, עיף ושורק. היה הולך ברגל מהמלטשה לביתנו שבאותו הרחוב ושורק לו. לימים הפך לחבר בבורסת היהלומים. ב-א' חול המועד פסח ימלאו 4 שנים לפטירתו.

ענף היהלומים בארץ ישראל המנדטורית המשיך למחוז לא יאומן אחר ודי רחוק מנתניה, "עיר היהלומים" דאז - מצפה גבולות שבנגב.

מצפה גבולות, המצפה הראשון, הוקם במאי 1943 במסגרת הקמת שלוש תחנות ניסיוניות בנגב. מטרת הקמת שלושת המצפים הייתה שמירה על הקרקעות שנרכשו על ידי הקק"ל, לימוד הכרת תנאי הקרקע והאקלים לקראת פיתוח חקלאות והקמת יישובים בעתיד. יוסף וייץ (יו"ר דירקטוריון הקק"ל בתקופה זו) אבי תוכנית המצפים, ראה בניסיון זה גם מבחן פוליטי ליחסים של הבריטים להתיישבות רבתי בנגב, על רקע "חוק הקרקעות" מ-1939 הוא "הספר הלבן". למעשה היו המצפים תחנות ניסיון אשר עסקו בניסיונות חקלאיים.

ובחזרה לנושא היהלומים.

חברי המצפה, לימים חברי קיבוץ גבולות, עם שטחי קרקע נרחבים אך עם מגבלות ומכסות מים נוקשות, מחפשים כל השנים אמצעי פרנסה נוספים.

בתחילת שנות ה-50, הקימו חברי הקיבוץ מפעל לעיבוד וליטוש יהלומים בבית הביטחון, אך הוא נסגר לאחר כמה שנים.

בית הביטחון שקירותיו נושאים צלקות אילמות של כדורים, מלחמה והיאחזות באדמת המולדת שטרם קמה, משמש היום **מוזיאון לתעשיית היהלומים.**

אני גאה ומתרגשת לספר, שכשבעלי אלכסנדר דומבה ואני, לקחנו את הורי לביקור באזור ונכנסנו לבית הביטחון, אבי התרגש עד דמעות למצוא במקום מוזיאון קטן ובתהליך בנייה של ענף היהלומים. התרגש לראות מוצגים שעבד אתם בהיותו נער לוטש יהלומים מתחיל.

בו במקום לקח על עצמו משימה, כיתת רגליים במלטשות שפועלות בר"ג בסביבת בורסת היהלומים. בזכות מאמציו וקשריו הטובים, הצליח לאסוף כלים ישנים שונים, שבמזל טרם הושלכו לפח.... עמוסים חזרנו בחלוף מספר חודשים לבית הביטחון במצפה גבולות, ומסרנו את "השלל" לעופר יוגב, מנהל האתר בשעתו.

לסיכום, ממליצה בחום לבקר באתר מצפה גבולות, שננטש ב-1949 ובשנת 1996 שוקם ביוזמת המועצה לשימור אתרים, קק"ל והמועצה האזורית אשכול.

במקום הוקם מרכז מבקרים והאתר הוכרז כאתר לאומי.

עופרה שריג דומבה - ראשון לציון

הבת הבכורה של מוישה הלוי איש-הורוביץ ז"ל

מפעל היהלומים מצפה גבולות

אתר נעלם

חדר האוכל הישן בקיבוץ נחל עוז

בקיבוץ נחל עוז מתגבשת כבר זמן רב תכנית להסבת מבנה חדר האוכל הישן למרכז מבקרים בנושא ענף תפוח האדמה בנגב. שיתוף הפעולה בין הקיבוץ לבין המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, עורר את הצורך בהעמקת המחקר ההיסטורי והאדריכלי של המבנה שבו אמור לקום המיזם התיירותי. המחקר בוצע על-ידי כותבי שורות אלה.

חדר האוכל הישן, הוא העוגן המרכזי לסיפור המורשת החלוצית של הקיבוץ שעלה להתיישבות בספר, בראשית המדינה. הגם שאין זה חדר האוכל הראשון, ולמעשה אף מדובר במבנה מודרני יחסית, הרי שבתולדותיו של המבנה, אצורים גם תולדות ההתיישבות בצפון הנגב בכלל, ותולדותיו של הקיבוץ בפרט.

קיבוץ נחל עוז הוקם ביולי 1951 כהיאחזות הנח"ל הראשונה בישראל בשם "נחלאים א' - מול עזה". ההיאחזות הוקמה על אדמות קיבוץ בארות יצחק הישן, שתושביו עזבו אותו לאחר קרב הבלימה והגבורה שלהם מול הצבא המצרי במלחמת

השחרור. בשנת 1953 אוזרח הקיבוץ על-ידי גרעין נח"ל של התנועה הקיבוצית המאוחדת כקיבוץ במסגרת איחוד הקבוצות והקיבוצים ושמו נגזר משם ההיאחזות. את הקיבוץ – ה"נקודה", אזרחו חברי הכשרת מעיין ברוך. היו אלה ילידי הארץ, חניכי התנועה המאוחדת מתל אביב, רחובות וקריית חיים.

חדר האוכל ההיסטורי בקיבוץ נבנה בשנת

1958, ונחנך בראשית שנת 1959, בליל הסדר תשי"ט. זהו מבנה בטון הבנוי שני חלקים מבניים עיקריים: אולם מרכזי רבוע בעל גג דו-שיפועי מבטון, בגובה כ-6 מטר בשיאו ובגודל כ-16X15 מטר ששימש כחדר אוכל וחלל נוסף, קטן יותר, ששימש כמטבח.

התכנית הפונקציונלית של המבנה ינקה מתכנית חדר האוכל המקובלת בקיבוצים עד אז ודמתה לרעיון הסיידור בצריף הגרמני: חדר האוכל נבנה כחלל מלבני מוארך אליו צמוד חלק נמוך יותר, המטבח. הממד הצר של המבנה פנה לכיוון רצועת עזה, כדי לצמצם את חשיפת המבנה לסכנה אל מול האויב, שכן הוא נמצא כ-800 מטר מן הגבול. המבנה נבנה בטון, כחלק מתפישת ההגנה במקום.

בשל קושי תקציבי, תוכנן חדר האוכל מלכתחילה ללא חדר כניסה ומלתחה ועם שטח מינימלי לאקונומיקה. לבסוף, הושג התקציב לחדר כניסה מצומצם ביותר ולתוספת זמנית לצורך אקונומיה ואספקה. חדר האוכל תוכנן להכיל כ-100 סועדים. כיון שמהר מאוד היה חדר האוכל צר מלהכיל נקבע נוהל לפיו דולקת נורה על גג חדר האוכל כשמתפנה מקום.

בשנת 1976 נחנך חדר האוכל החדש, שכלל מקום לכ-400 סועדים, שתי קומות ופונקציות קיבוציות מרכזיות. חדר האוכל הישן המשך לתפקד כבית תרבות, מועדון וקולנוע עד סוף שנות השמונים ולצורך כך נאטמו חלונותיו ונבנו מושבי עץ בחלקו.

